

Standard operating procedure

Alette Smeulers

Inleiding

Toen CBS op 28 april 2004 in het programma 60 minutes de gruwelijke beelden uit de Iraakse gevangenis Abu Ghraib liet zien, reageerde de wereld geschokt. De beelden toonden hoe veelal naakte Iraakse gevangenen door Amerikaanse soldaten tot allerlei vernederingen en onmenselijke handelingen werden gedwongen. Ook waren er foto's van een dode gevangene, een kennelijke schijnexecutie en was op de foto's te zien hoe gevangenen door honden bedreigd werden. Hoewel toenmalig president George Bush na het bekend worden van de beelden onmiddellijk stelde dat het hier om 'disgraceful conduct by a few American troops who dishonoured our country and disregarded our values' zou gaan, blijkt de vork toch iets anders in de steel te zitten. Uitvoerige analyse van regerings memo's en de gebeurtenissen in Irak in het algemeen en Abu Ghraib in het bijzonder wijzen er veel eerder op dat de vernederingen, onmenselijke behandeling en zelfs foltering een door de overheid gelegitimeerde en gedoogde *standard operating procedure* was in de na 9/11 gelanceerde War on Terror.¹ In de onderstaande bijdrage zal uiteengezet worden hoe het zover heeft kunnen komen.

9/11 en de War on Terror

Het einde van de Koude Oorlog en het uiteenvallen van de voormalige Sovjet-Unie eind jaren tachtig, betekenden het begin van de hegemonie van de Verenigde Staten als enige echte grootmacht. De terroristische aanslagen op 11 september 2001, in de volksmond beter bekend als 9/11 kwamen dan ook onverwachts en keihard aan. De VS had in het verleden wel vaker te maken gehad met terroristische aanslagen zoals de aanslagen op het World Trade Centre in 1993, de ambassades in Kenia en Tanzania in 1998 en de USS Cole in 2000. Ook was de VS zich terdege bewust van de terroristische dreiging vanuit radicaal islamitische groeperingen zoals Al Qaeda, het door Osama Bin Lada geleide terreurnetwerk en was men zich op regeringsniveau bewust van de door de bekende Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington voorspelde en dreigende *Clash of Civilizations*. Desalniettemin trof de aanslag op 9/11 de VS als een mokerslag in het gezicht. Dit was aan een aantal factoren te wijten, ten eerste vanwege de grootschaligheid van de aanslag: maar liefst 4 vliegtuigen werden gekaapt en vlogen zeer doelgericht op hun doelen af;² ten tweede door de enorme schade die door de aanslagen werd aangericht (er vielen meer dan 2500 doden); ten derde door het gegeven dat de aanslagen Amerika op het eigen grondgebied troffen³ en ten vierde vanwege het gegeven

---

¹ Zie ook de conclusies in Hersch 2004, Greenberg en Dratel 2005, Mestrovic 2007, Zimbardo 2007 en Gourevitch en Morris 2008

² Zoals bekend boorden twee vliegtuigen zich in de Twin Towers, trof een vliegtuig het Pentagon en stortte een vierde vliegtuig dat mogelijk op weg was naar het Capitool of zelfs het Witte Huis neer in Pennsylvania.

³ De aanslagen van 9/11 waren niet de eerste op Amerikaanse bodem. In 1993 had al eerder een terroristische organisatie het World Trade Centre als doelwit gekozen. Een busje vol met explosieven werd in de

dat op film is vastgelegd hoe het tweede vliegtuig de tweede *Twin Tower* in New York doorboord en zelfs door talloze mensen rechtsreeks op televisie gevolgd kon worden.⁴ Dit gegeven maakt de toch al dramatische aanslag nog veel dramatischer evenals de live verslaggeving vanaf dat moment waarbij mensen die in de Twin Towers vastzaten uit ramen sprongen en uiteindelijk beide torens instorten.

De aanslag was niet alleen schokkend, maar toonde haarscherp de kwetsbaarheid van het machtige Amerika aan. De VS was totaal onvoorbereid geweest op een dergelijke extreme aanval en deze toonde het falen van de veiligheidsdiensten aan. De Amerikaanse bevolking voelde zich opeens niet meer veilig in eigen land. Iets wat voor 9/11 zo vanzelfsprekend was geweest, was opeens niet meer vanzelfsprekend. De Amerikaanse regering was zich er van bewust dat het maatregelen moest nemen en werd overheerst door de angst voor een vergelijkbare aanval. In emotionele toespraken op televisie liet Bush weten de strijd met het terrorisme aan te gaan en niet te rusten voor alle daders en alle verantwoordelijken gepakt waren. Vier dagen na 9/11 lanceerde hij de War on Terror en beloofde de bevolking ‘we will smoke them out of their holes ... dead or alive’. Het probleem waar Bush en zijn regering zich mee geconfronteerd zagen, was dat ze te maken hadden met een vrijwel onzichtbare stateloze tegenstander en dat ze eigenlijk geen idee hadden hoe een dergelijke vijand te bestrijden. Niets uit het verleden bereidde de VS hierop voor. Voor president Bush was het echter een zaak van alles of niets. Hij was op dat moment niet erg populair en geliefd bij de Amerikaanse bevolking en nu stond ook nog eens Amerika’s veiligheid op het spel en Bush wilde koste wat koste tonen dat hij een waardig president was – de vraag was alleen hoe.

A new paradigm

De CIA (Central Intelligence Agency) was altijd Amerika’s belangrijkste veiligheidsdienst geweest, maar had gefaald en was volstrekt niet opgewassen tegen de nieuwe gevaren die Amerika bedreigden. De CIA was gespecialiseerd in Koude Oorlog tactieken en spionage maar de strijd tegen het terrorisme vereiste een hele andere expertise en hele andere methoden. Tot dan toe werd door zowel het leger als de CIA het zogenoemde Field Manual of Interrogation gebruikt. In deze handleiding stond precies aangegeven op welke wijze verdachten ondervraagd mochten worden en werden de grenzen die het internationale recht stelt gerespecteerd. Steeds openlijker werd echter de vraag gesteld of deze handleiding nog wel aan de eisen van de hedendaagse tijd (lees de strijd tegen het terrorisme) voldeed. Waar vroeger in de Koude Oorlog satellieten een belangrijk middel waren om via het vastleggen van troepenbewegingen de plannen van de vijand te achterhalen, ging het nu om het ontdekken van de plannen die kleine terroristische cellen aan het beramen waren. Het ging met andere woorden om kennis die zich in het brein van de terroristen zelf bevond en alleen door middel van ondervraging te achterhalen zou zijn. Doug Feith, toenmalig

---

parkeergarage onder het World Trade Centre tot ontploffing gebracht in de hoop dat het hele gebouw zou instorten. Dat gebeurde uiteindelijk niet. Er vielen wel duizenden gewonden en 6 doden. Deze aanslag was tot de aanslag van 9/11 de zwaarste terroristische aanslag op Amerikaanse bodem.

⁴ Het eerste vliegtuig boorde zich om 8.46 plaatselijk tijd in de eerste toren. Toen 20 minuten later om 9.03 het tweede vliegtuig in de aangrenzende toren vloog, werd reeds rechtstreeks verslag gedaan op de Amerikaanse televisie.

regeringsfunctionaris legde het dilemma als volgt uit: ‘Here we are, we’ve been attacked, and we’re concerned about the next attack. The only way to fight this war is to get the intelligence about what the enemy is doing. During the Cold War we could get that from satellites looking at armored formations. In this war the intelligence is all in people’s heads. So interrogation is as important as our eyes in the skies during the Cold War. You cannot overstate [...] the importance of interrogation because the intelligence that we need to fight this war, defend the country, protect possibly millions of people from attacks by smallpox or anthrax, that intelligence is in the heads of these people. We need to extract it.’⁵

De VS voelde zich niet in staat om met de bestaande middelen en jarenlang gebruikte methoden de strijd tegen het terrorisme te kunnen winnen. Gonzales, een van de adviseurs van Bush stelde letterlijk dat het ging om een ‘new paradigm’. Een nieuwe strijd, die nieuwe middelen vereiste en het noodzakelijk maakte dat bestaande beperkingen voortvloeiende uit zowel het nationale als internationale recht werden omzeild. Gonzales, adviseur van de president stelde: ‘We face an enemy that lies in the shadows, an enemy that doesn’t sign treaties. They don’t wear uniforms, an enemy that owes no allegiance to any country. They do not cherish life. An enemy that doesn’t fight, attack or plan according to accepted laws of war, in particular [the] Geneva Conventions.’⁶ En aldus, in de overtuiging dat de bestaande middelen volstrekt ontoereikend waren om de veiligheid van Amerika te waarborgen, ging de Amerikaanse regering al dan niet bewust op zoek naar andere (lees illegitieme) middelen om het zo belangrijke geachte doel, de veiligheid van Amerika te waarborgen.

De druk die binnen de Amerikaanse regering op alle functionarissen werd uitgeoefend om nieuwe methoden in de strijd tegen het terrorisme te bedenken, was zo groot dat iedere criticaster die zich op de mensenrechten beriep de mond werd gesnoerd. Goldsmith, een belangrijke adviseur herinnert zich dat toen hij aangaf dat bepaalde getroffen maatregelen tegen de wet indruisten, hem door Addington, een andere belangrijke adviseur binnen de regeringskringen, werd toegevoegd: ‘If you rule that way, the blood of hundred thousand people who die in the next attack will be on your hands.’⁷ Vanaf nu gold de zogenoemde *one percent doctrine*, die inhield dat als er ook maar een kleine kans was dat er iets te gebeuren stond, dit in de reactie daarop als een zekerheid beschouwd moest worden. In de strijd tegen het terrorisme moest altijd het zekere voor het onzekere genomen worden.⁸ Functionarissen die tegen geluiden lieten horen, werden genegeerd en nieuwe voorgestelde maatregelen werden enkel nog voorgelegd aan degene die ze goed zouden keuren, mogelijke tegenstanders werden niet langer geïnformeerd.⁹

Getroffen maatregelen en gebruikte methodes

---

⁵ Sands 2008, 188.

⁶ Hersch 2004, 5

⁷ Goldsmith 2007, 71

⁸ De *one percent doctrine* is gebaseerd op een uitspraak van Dick Cheney die stelde: ‘If there is a 1% chance that Pakistani scientists are helping Al Qaeda building or developing a nuclear weapon we have to treat it as a certainty in our response’. Zie uitvoerig hierover en de wijze waarop de gehele Amerikaanse politiek beïnvloed werd door deze *one percent doctrine* Suskind 2006.

⁹ Zie met name Sands 2008 maar ook Goldsmith 2007.

De reconstructie van in het bijzonder Greenberg en Dratel, die regerings memo's hebben verzameld en in hun boek getiteld *torture papers* hebben gepubliceerd, laat helder zien hoe de Amerikaanse regering de grenzen van het recht in de strijd tegen het terrorisme steeds verder oprekt.¹⁰ In een aantal memo's die aanvankelijk geheim waren maar nu dus gepubliceerd zijn, is helder te zien hoe een serie maatregelen getroffen werd, waardoor het systeem van checks and balances dat zo eigen aan democratische regeringsvormen is, werd uitgehold.

Als eerste werd de strijd tegen het terrorisme als een oorlog gekwalificeerd en verkreeg de president daarmee de grondwettelijke rechten die hij in geval van oorlog uit mag oefenen. Deze bevoegdheden maakten het voor de president mogelijk om beslissingen te nemen en richtlijnen uit te vaardigen die niet door het parlement goedgekeurd behoeften, te worden. Immers in tijd van oorlog is daar geen tijd voor en snel handelen ten behoeve van de nationale veiligheid is een absoluut vereiste. Door de strijd tegen het terrorisme als oorlog te kwalificeren verkreeg de president vergaande discretionaire bevoegdheden en kon aldus zelf bepalen hoe en op welke gronden verdachten van terrorisme in hechtenis werden genomen en hoe ze verhoord werden. Volgens de memo's zou de president een gevangene de status van krijgsgevangene mogen ontzeggen en zelfs de gehele Geneefse verdragen buiten werking mogen stellen.¹¹

Daarnaast werden op allerlei fronten juridische redeneringen en constructies aangewend om de wet op te rekken. Zo werden de Geneefse Verdragen wel gebruikt om het in hechtenis plaatsen van zogenaamde krijgsgevangenen te legitimeren maar werden deze gevangenen vervolgens niet de rechten uit de Geneefse verdragen toegekend.¹² Gonzales, adviseur van Bush stelde letterlijk dat het nieuwe paradigma van de War on Terror 'renders obsolete Geneva's strict limitations on questioning of enemy prisoners.'¹³ Vervolgens werd foltering zeer restrictief uitgelegd en werden van nu af aan alleen handelingen die zouden resulteren in pijn 'equivalent in intensity to the pain accompanying serious injury such as organs failure, impairment of bodily function or even death' gelijkgesteld aan foltering. Ook deze visie en restrictieve uitleg van het begrip foltering was niet in overeenstemming met het geldende internationale recht. Bovendien werden een aantal methoden geautoriseerd en gelegitimeerd die heel duidelijk in strijd zijn met zowel nationale als internationale regelingen. Meer bepaald ging het om het toestaan van het gebruik van isolatie, sensorische deprivatie, slaap onthouding, werd toegestaan dat verdachten zich gedwongen moesten scheren, gedwongen werden zich volledig te ontkleden en werd het mogelijk angsten en fobieën bewust te

---

¹⁰ Zie met name Greenberg en Dratel 2005 maar ook onder andere Hersch 2004 en Jaffer en Singh 2007.

¹¹ Zie memo nr. 11 zoals ondertekend door Bush in Greenberg en Dratel 2005, 134-135. Dit is overigens de Amerikaanse visie en duidelijk niet in overeenstemming met het internationale recht.

¹² De hechtenis die op grond van de Verdragen van Geneve mogelijk is, is een vorm van veiligheidsdetentie enkel bedoeld om te voorkomen dat de krijgsgevangenen nog verder kunnen deelnemen aan de gewapende strijd. Aan deze hechtenis ligt geen verdenking van een crimineel feit ten grondslag. Juist daarom hebben krijgsgevangenen ook ten opzichte van gewone verdachten die op grond van het strafrecht zijn opgepakt een geprivilegieerde positie en hoeven ze zich bijvoorbeeld niet aan een verhoor te laten onderwerpen.

¹³ Zie memo nr. 7 in Greenberg en Dratel 2005, xv.

exploiteren om stress en spanning te veroorzaken. Deze technieken werden in een memo door toenmalig minister van defensie Donald Rumsfeld desalniettemin goedgekeurd.¹⁴

Ten derde werden terreur verdachten bij voorkeur buiten het Amerikaanse grondgebied vastgehouden en verhoord. De gevangenis op Guantanamo Bay is daar het meest bekende voorbeeld van. Guantanamo Bay is een Amerikaanse militaire basis in Cuba en de gevolgen van het vasthouden van gevangenen daar (en op andere plaatsen buiten het Amerikaanse grondgebied) zijn, dat de gevangenen zich niet tot de Amerikaanse rechtbanken kunnen wenden en dus geen beroep op de rechterlijke macht kunnen doen. De ruime bescherming die de Amerikaanse grondwet biedt, kon aldus niet ten goede komen aan deze groep terreur verdachten. Daarnaast werden er ook een aantal geheime maatregelen getroffen die omwille van de nationale veiligheid geheim zijn gebleven en die de geheime diensten meer armslag zouden geven om het terrorisme te bestrijden. In het verlengde hiervan werden ook veel taken aan *private contractors* uitbesteed.¹⁵ Deze *private contractors* vielen niet onder de Amerikaanse militaire wetgeving en hadden zo meer vrijheid van handelen, terwijl tegelijkertijd de Amerikaanse regering zodra het mis zou gaan zich van hun handelen kon distantiëren.

Tot slot werd binnen de politieke retoriek voortdurend gezinspeeld op de noodzakelijkheid en legitimiteit van de getroffen maatregelen. De gebruikte retoriek kan bij nadere bestudering vergeleken worden met geïnstitutionaliseerde neutralisatietechnieken.¹⁶ De slachtoffers (verdachten van terrorisme) worden omschreven als de feitelijke daders; het leed dat hen berokkend werd, werd omschreven als noodzakelijke maatregelen en verantwoordelijkheid voor de schendingen werd ontkend en geheel op de terreurverdachten zelf afgeschoven. Daarnaast werd binnen deze retoriek een voortdurend beroep gedaan op de noodzaak om de nationale veiligheid te beschermen en werd allen die kritiek hadden verweten dat ze de gevaren die het terrorisme voor de Amerikaanse samenleving en Amerikaanse 'way of life' betekenen, onderschatten.¹⁷

De doelstellingen van de War on Terror

De doelstellingen van de War on Terror waren duidelijk: het bestrijden van terrorisme, het voorkomen van verdere aanslagen en het beschermen van de nationale veiligheid. De goedgekeurde lijst van technieken was bedoeld om verdachten van terrorisme onder druk te kunnen zetten om zo de noodzakelijke informatie over nieuwe aanslagen en de organisatie van terroristische groeperingen te achterhalen. Binnen de Amerikaanse regering werd het onder druk zetten van verdachten acceptabel geacht in de strijd tegen het terrorisme. Binnen de politieke maar ook wetenschappelijke discussie of foltering ooit gerechtvaardigd is, wordt vaak het zogenoemde *ticking bomb scenario* uit de kast gehaald. Het betreft de situatie

---

¹⁴ Zie memo nr. 19 in Greenberg en Dratel 2005, 227.

¹⁵ Met name de Amerikaanse private militaire corporaties CACI en TITAN worden met schendingen in Abu Ghraib in verband gebracht.

¹⁶ Vergelijk de neutralisatietechnieken van Sykes en Matza 1957.

¹⁷ Zie uitvoering hierover Smeulers en Van Niekerk 2009.

waarbij de politie een terrorist in handen heeft die een bom in een vliegtuig geplaatst heeft. De terrorist weet in welk vliegtuig de bom is geplaatst en weet ook hoe de bom ontmanteld kan worden. Zonder deze informatie tijdig los te krijgen, zal de bom exploderen en zullen honderden dodelijke slachtoffers vallen. De vraag is: hoe veel druk mag de politie gebruiken om de terrorist te dwingen de noodzakelijke informatie vrij te geven. Het morele dilemma is duidelijk: wegen de rechten van de terrorist om niet gefolterd te worden zwaarder dan het recht op leven van de inzittenden van het vliegtuig dat op exploderen staat? Dit debat wordt sinds mensenheugenis gevoerd maar is vooral na 9/11 heel actueel en acuut geworden getuige ook de vele wetenschappelijke verhandelingen hierover waarin voor- en tegenstanders zich afvragen in hoeverre foltering ooit moreel geoorloofd is en in hoeverre dit al dan niet in de wet vastgelegd moet worden.¹⁸ Een juridische en morele discussie met grote gevolgen. Ook binnen de Amerikaanse regering werden de marges in de wet opzocht en werd daar onder druk van de terroristische dreiging uiteindelijk overheen gegaan.¹⁹

John Yoo was een van de vele juristen in dienst van de regering die een belangrijke rol hierin speelden. In zijn memoires, getiteld *war by other means*, vertelt Yoo over het oprekken van de grenzen van de wet: ‘These decisions were controversial because the events of 9/11 itself were unprecedented, which forced our government to reexamine old assumptions, to reconsider policies, and to rededicate itself to protecting the national security against a new foe.’²⁰ In zijn boek legt Yoo verder uit dat terrorisme niet zoals gewone commune criminaliteit met het strafrecht bestreden kan worden. De strijd tegen Al Qaeda heeft meer weg van een oorlog dan van een strijd tegen criminaliteit en als dermate grote algemene belangen op het spel staan dan moet de regering ook voldoende armslag hebben om die strijd adequaat en effectief aan te gaan. Het uithollen van het recht gevrijwaard te blijven van foltering was, aldus de kennelijke overtuiging van Yoo een van de noodzakelijke maatregelen. Binnen de Amerikaanse regering werd de discussie op scherp gesteld door het gerucht dat een aanslag voorkomen was door een terrorist met succes onder druk te zetten. De gedachte was dat deze extreme maatregelen in extreme gevallen gerechtvaardigd waren om acute dreiging af te wenden. En dus werd een lijst van richtlijnen opgesteld die het mogelijk zouden maken terreurverdachten onder druk te zetten.²¹ Maatregelen die zoals eerder al gesteld de grenzen van het internationale recht overschreden. Het was, aldus lijkt uit de memo’s opgemaakt te kunnen worden, zeker niet de bedoeling dat vernedering, mishandeling en onmenselijke en wrede behandelingen een routine kwestie zouden worden. Enkel terreurverdachten zouden met behulp van de nieuwe gelegitimeerde methoden onder druk gezet mogen worden.

Het liep echter anders. Het vernederen, mishandelen en de buitengewoon onmenselijke bejegening van gevangenen werd zowel in Irak als op Guantanamo Bay een standard operating procedure.²² Het op regeringsniveau uithollen van fundamentele mensenrechten

---

¹⁸ Zie met name de provocerende visie van Dershowitz en de reacties daarop in Levinson 2004 en de discussie in de *Journal of International Criminal Justice* volume 6, nr. 2 van 2008.

¹⁹ Zie Goldsmith 2007, Yoo 2006 and Sands 2008.

²⁰ Yoo 2006, vii.

²¹ Zie met name memo nr. 19 in Greenberg en Dratel 2005, 227.

²² Zie met name de rapporten van Human Rights Watch (2004) en Physicians for Human Rights (2005, 2007 en 2008), maar ook de analyse van Gourevitch en Morris 2008.

zoals in het bijzonder het recht gevrijwaard te blijven van foltering, leidde binnen het Amerikaanse leger en alle andere gemilitariseerde organisaties die met terreurverdachten te maken hadden tot een cultuur van misbruik waarin de wrede en vernederende behandeling zoals die vastgelegd op de foto's van Abu Ghraib aan de orde van de dag waren.

Abu Ghraib

Anderhalf jaar na 9/11 viel de VS Irak aan. De twee belangrijkste redenen waren de vermeende chemische wapens waarmee Saddam Hussein het westen zou kunnen bedreigen en de vermeende banden die Irak met Al Qaeda zou hebben. Hoewel Saddam Hussein van zijn troon gestoten werd, verliep de oorlog niet volgens plan. De Amerikanen werden niet zoals verwacht als de bevrijders gezien en duizenden Amerikanen kwamen om het leven veelal ten gevolge van bomaanslagen en zelfmoordaanslagen. De druk op de soldaten om grip op de situatie te krijgen was enorm evenals ook de druk om informatie over terroristische groepen te verkrijgen. Deze informatie zou vooral in gevangnissen aan terreurverdachten onttrokken moeten worden. De druk op het gevangenispersoneel was dan ook bijzonder groot. Zo ook in Abu Ghraib waar behalve militaire politie, militaire inlichtingdiensten, de CIA en private contractors aanwezig waren. In feite was de militaire politie verantwoordelijk voor de detentie en de andere groeperingen waren verantwoordelijk voor de ondervragingen. Het werkbezoek van Geoffrey Miller, de kampcommandant van Guantanamo Bay, maakte echter een einde aan deze op zich heldere scheiding van taken. Miller had al ruime ervaring opgedaan in Guantanamo Bay waar honderden terreurverdachten vastzaten en dagelijks werden verhoord. Miller was een man van de harde lijn en van mening dat de wijze van detentie moest bijdragen aan het welslagen van de verhoren. De gevangenen moesten voor de verhoren al bewerkt worden zodat de verhoren zelf meer kans van slagen hadden. Miller zei letterlijk: 'you have to treat the prisoners like dogs. If you treat them otherwise, or if they believe that they're any different than dogs, you have effectively lost control of your interrogation from the very start. So they have to earn everything they get. And it works.'²³ Vanaf dat moment verharde het klimaat in Abu Ghraib.

De methoden die door Rumsfeld in 2002 in de reeds gememoreerde regeringsmemo waren goedgekeurd met het oog op het verhoor van verdachte van terrorisme, werden vanaf dat moment in Abu Ghraib op vrijwel alle gevangenen toegepast. Zowel in Irak zelf als binnen de muren van de gevangenis was het immers vrijwel onmogelijk om een onderscheid te maken tussen terreurverdachten en gewone burgers die de pech hadden opgepakt te worden. Juist omdat het zekere voor het onzekere werd genomen werden duizenden onschuldige burgers gearresteerd en naar de gevangnissen gebracht en daar als vermeende terroristen behandeld.²⁴ Aldus kon het gebeuren dat alle gevangenen de behandeling bedoeld voor terreurverdachten ten deel vielen en het ontkleden en vernederen van gevangenen een standard operating procedure werd. De gevoeligheden van de Islamitische cultuur werden

---

²³ Zie het interview met Janice Karpinsky, commandant van Abu Ghraib in de documentaire Ghosts of Abu Ghraib.

²⁴ Dit gold ook voor andere gevangnissen zoals Guantanamo Bay waar een CIA man stelde dat waarschijnlijk meer dan de helft van de gevangenen ten onrechte als terreurverdachten waren aangemerkt. Zie Hersch 2004, 3.

daarbij bewust uitgebuit. Gelovige moslims werden gedwongen hun baard af te scheren, ze werden ontkleed en moesten in aanwezigheid van vrouwelijke militaire soldaten paraderen of seksueel getinte handelingen verrichten. Ook werd de Islamitische paranoia voor honden uitgebuit door gevangenen met goed getrainde militaire honden te bedreigen. Deze vernederingen misten hun weerslag op gevangenen niet zoals uit het volgende citaat van een gevangene blijkt: ‘They were trying to humiliate us, break our pride. We are men. It’s okay if they beat me. Beatings don’t hurt us, it’s just a blow. But no one would want their manhood to be shattered. They acted us to feel as though we were women, the way women feel, and this is the worst insult, to feel like a woman.’²⁵

De vernederingen en mishandelingen werden een dagelijkse terugkerend ritueel en werden een genormaliseerd en een legitiem middel in de strijd tegen het terrorisme geacht. Het enkele feit dat er zoveel foto’s gemaakt werden waar de daders herkenbaar en vaak zelfs lachend opstaan, laat zien dat zij zich niet langer van het onrechtmatige karakter van de mishandelingen bewust waren. Degene die wel hun twijfels hadden en daar mee voor de dag kwamen werd een gebrek aan patriotisme verweten. Een van de Amerikaanse soldaten die getuige was van seksuele vernederingen verklaarde later het volgende: ‘I saw two naked detainees, one masturbating to another kneeling with his mouth open. I thought I should just get out of there. I didn’t think it was right ...’²⁶ Toen hij echter zijn beklag ging doen, werd hem gezegd weer aan het werk te gaan omdat er niets verkeers gebeurd was en werd de moedige soldaat toegevoegd dat hij waarschijnlijk nog te jong was om dat goed te begrijpen.

Groepsdynamiek

De mishandelingen en folteringen in Abu Ghraib kunnen niet los gezien worden van de context waarin zij gepleegd werden: de oorlog tegen de terreur. De legitimering van bepaalde illegitieme verhoortechnieken zette de deur op een kier en de onmogelijkheid om op de werkvloer altijd een adequaat onderscheid tussen terreurverdachten en gewone burgers te maken, maakten dat vernederingen dagelijkse routine werden. Toch speelde daarnaast groepsdynamiek ook een belangrijke rol in de escalatie van het gebruik van genoemde methodes. Charles Graner was –hoewel niet de hoogste in rang- de leider van de groep die verantwoordelijk was voor de op foto’s vastgelegde schendingen in Abu Ghraib. Graner had een sterke persoonlijkheid, was populair, had al ervaring als bewaker in een gevangenis en had zich in die hoedanigheid al eerder schuldig gemaakt aan dubieuze praktijken. De oproep van zijn superieuren om de gevangenen een zware nacht te bezorgen en ze aldus murw te maken voor de verhoren de volgende dag, waren wel aan hem besteed. Graner en zijn volgelingen waaronder Lynndie England, maar ook anderen zoals Sabrina Harman, Ivan Fredericks, de hoogste in rang, en Javal Davis pasten de door Rumsfeld gelegitimeerde technieken toe maar lieten daarenboven hun eigen fantasie de vrije loop. Zo ontstond er een cultuur waarin de situatie snel uit de hand liep. Gevangenen werden gedehumaniseerd, kregen bijnamen en werden als minderwaardige mensen behandeld. De groep versterkte elkaar in de

---

²⁵ Kaufman –Osborn in McKelvey 2007, 158

²⁶ Hersch 2004, 24.

overtuiging dat wat ze deden nodig en legitiem was en die veronderstelling werd versterkt door de vele complimenten die Graner van de militaire inlichtingen diensten kreeg. In 2004 kreeg Graner zelfs een onderscheiding voor zijn gedrag. Binnen de groep golden nieuwe normen en waarden die de vernederingen tot acceptabel gedrag kwalificeerden en zowel interne als externe groepsdruk zorgde ervoor dat alle eventuele twijfelaars zich aan de groeps cultuur waarin gevangenen werden vernederd en mishandeld aanpasten. Achteraf verklaarden velen dat ze ervan overtuigd waren het juiste te doen en juist gehandeld te hebben: het was immers een strijd op leven en dood waarbij de veiligheid van Amerika in het geding was.

Het gevaar is dat als een dergelijk groepsdynamiek eenmaal vorm krijgt in een wat Zimbardo een *atrocitiy producing situation* noemde, er ook andere kwalijkere motieven een rol gaan spelen.²⁷ Het uitoefenen van macht over anderen, kijken hoe ver je kunt gaan en ook macht uitoefenen over je groepsleden waren motieven die langzaam maar zeker de kop op staken. Zo is achteraf gebleken dat Graner ook sadistische trekjes had en er kennelijk genoeg in schepte om macht over zijn mede soldaten uit te oefenen. In de zeer volgzaam Lynndie England, die tevens zijn geliefde was, had hij een gewillig slachtoffer. Onder een van de foto's waarop mishandelingen te zien waren, had Graner geschreven: "Look what I made Lynndie do ...". In de Abu Ghraib gevangenis ontstond een dynamiek die steeds verder escaleerde: de daders werden steeds agressiever en gingen steeds verder met de vernederingen en mishandelingen, terwijl de slachtoffers steeds onderdaniger werden en zich steeds machtelozer voelden. De terreurverdachten die ideologisch gezien als onmenselijke bestempeld werden, werden als onmenselijke behandeld en deze dehumanisering van de slachtoffers maakte verder misbruik steeds gemakkelijker. Dezelfde dynamiek die Zimbardo in zijn beroemd geworden gevangenis experiment onderzocht had en die hem er toe gebracht had dit experiment te stoppen, was in Abu Ghraib zichtbaar. Alleen deze keer was het geen experiment, was het echt en was er geen experimentator die een einde aan de schendingen maakte.²⁸

Hoe lang de schendingen duurden en in hoeveel gevangenen de situatie vergelijkbaar extreem was als in Abu Ghraib, valt moeilijk exact aan te geven. Wat wel duidelijk is, is dat Abu Ghraib geen incident was en dat er meer gevangenen waren waar gevangenen stelselmatig vernederd en mishandeld werden. Vanuit Guantanamo Bay komen ook steeds meer verhalen naar buiten en is het duidelijk dat de gevangenen daar allerm minst conform de internationale geldende regelgeving behandeld werden.²⁹ Wat Abu Ghraib zo anders maakt dan de anderen situaties is het enkele gegeven dat de gemaakte gruwelijke foto's in de openbaarheid kwamen.

De War on Terror en Abu Ghraib nader verklaard

---

²⁷ Zie Zimbardo 2007

²⁸ Zie Zimbardo 2007 waarin het de parallellen tussen zijn gevangenis experiment en Abu Ghraib schetst.

²⁹ Zie de reeds eerder genoemde rapporten van met name PHR (2005, 2007 en 2008), maar zie ook de getuigenis van Saar en Novak 2005.

De aanslagen op de VS zetten de Amerikaanse regering onder druk en binnen de criminologie is het een bekend fenomeen dat als een belangrijk doel niet bereikt kan worden met legale en legitieme middelen dan vaak naar niet legale en illegitieme middelen gegrepen wordt.³⁰ Voor de Amerikaanse regering was de nationale veiligheid het belangrijkste goed en dat op zichzelf hoeft niet te verwonderen. De crux was echter dat de regering er van overtuigd was dat de strijd tegen het terrorisme niet met legale middelen bestreden kon worden en daarom naar andere middelen gegrepen werd. De grenzen van de wet werden opgezocht en zo opgerekt dat men er over heen ging. Dat kon gebeuren omdat de regering zelf wetgevende macht had en in ieder geval binnen een oorlogssituatie de geldende richtlijnen kon uitvaardigen. Het gebrek aan een effectieve rechtshandhaver op internationaal niveau, maakte dat op dat moment niemand de VS tot de orde riep. Sterker nog de meeste staten verleenden de VS politieke en praktische steun in haar strijd tegen het terrorisme. De wijze waarop ook andere staten de VS hielpen met de zogenaamde *ghost flights* waarmee terreurverdachten naar andere delen van de wereld gevlogen werden om daar verhoord en gefolterd te worden, spreken boekdelen.³¹ Kennelijk was ook Europa er van overtuigd dat dit soort middelen in de strijd tegen het terrorisme noodzakelijk waren.

Toch althans zo lijken de memo's aan te tonen, is het nooit de bedoeling geweest dat gewone Iraakse burgers routinematig aan vernederingen en mishandelingen blootgesteld zouden worden. Dat gebeurde uiteindelijk in ieder geval in Abu Ghraib wel en ook de 600 verdachten die in Guantanamo Bay hebben gezeten en die lang niet allen terecht als terreurverdachten zijn aangemerkt, hebben het nodige te verduren gekregen. Hoe kon het dan gebeuren dat de vernederingen zo routinematig gebruikt werden? Dat kan door een aantal factoren verklaard worden: ten eerste omdat het in de theorie zo heldere verschil tussen gewone burger en terreurverdachte in de praktijk veel moeilijker vast te stellen is. Ten tweede door de enorme druk om terreurverdachten op te pakken en informatie los te weken, gingen veel ondervragers en gevangenisbewakers verder dan officieel toegestaan. Ten derde was de druk binnen alle geledingen van het leger om succesvol te zijn en deze oorlog te winnen zo groot dat er amper kritisch naar elkaar gekeken werd en vergaande schendingen openlijk gedoogd werden. Ten vierde door de organisatorische wetmatigheden en groepsdynamiek die een rol gaan spelen als niemand meer ter verantwoording geroepen wordt en die er uiteindelijk tot een normalisatie van het geweld leiden. Wat de gebeurtenissen in Abu Ghraib dan ook vooral aantonen, is dat als er eenmaal uitzonderingen op het absolute recht gevrijwaard te blijven van foltering gecreëerd worden, het dan bijna niet te voorkomen is dat vernederingen en mishandelingen heel gewoon worden en routinematig worden toegepast. Abu Ghraib lijkt aan te tonen dat als eenmaal een uitzondering gemaakt is, escalatie bijna onvermijdelijk wordt.

Conclusie

---

³⁰ Zie ook Kramer en Michalowski 1990.

³¹ Een regerings functionaris stelde later: 'We don't kick the [expletive] out of them. We send them to other countries so they can kick the [expletive] out of them.' HRW 2005, 17.

Sinds de publicatie van de gruwelijke beelden uit Abu Ghraib is er in de VS een en ander gebeurd. Er zijn militaire en parlementaire onderzoeken gedaan en rapporten gepubliceerd zoals onder andere het Tabuga rapport waarin de schendingen en oorzaken daarvan onderzocht worden. Een aantal van de soldaten op de foto's uit Abu Ghraib zijn vervolgd en veroordeeld voor hun daden.³² Een enkele hoger geplaatste militair, zoals meer bepaald de vrouwelijke generaal Janis Karpinsky zijn geslachtofferd en oneervol ontslagen,³³ maar niemand van degene die de politiek bepaald heeft noch militairen als Generaal Geoffrey Miller, die een belangrijke rol hebben gespeeld, zijn gestraft. Alle openbaar gemaakte documenten die aantonen dat Charles Graner en de zijnen niet slechts *bad apples* waren, maar dat vernederingen en mishandelingen structureel waren, hebben er niet toe geleid dat de politieke en militaire leiders strafrechtelijk ter verantwoording geroepen zijn. Sterker nog deze mochten in de rechtszaak niet door Graner en zijnen naar voren gebracht worden.³⁴ Wel is het zo dat veel van de maatregelen teruggedraaid zijn en de nieuwe president Barack Obama beloofd heeft Guantanamo Bay te sluiten, zich uit Irak terug te trekken en toegezegd heeft dat de VS zich aan de internationale geldende regels zal houden. Hoewel de toekomst moet uitwijzen of dat allemaal inderdaad gaat gebeuren, werpt zich nu vooral de vraag op in hoeverre de War on Terror een succes was. Voorstanders van de harde lijn zullen heel stellig beweren dat de War on Terror en de harde manier van verhoren er in ieder geval voor gezorgd hebben dat Amerika weer een stuk veiliger is en gevrijwaard is gebleven van verdere aanslagen. Daar staat echter tegenover dat niet bewezen is en vrijwel nooit bewezen kan worden dat de "nieuwe verhoortechnieken" zoals door de Amerikaanse regering goedgekeurd daar een doorslaggevende rol in hebben gespeeld. Ook is niet aangetoond dat foltering werkt. Hersch citeert bijvoorbeeld een FBI man die fel tegen foltering gekant is: "We don't believe in coercion ... our goal is to get information and we try to gain the prisoner's trust. ... it's not torture but acts of kindness that lead to concessions. The persuasive approach takes longer but gets far better results."³⁵ Sterker nog het routinematig vernederen van gevangenen kan ook averechts werken, want wie niet als terrorist de gevangenis in is gegaan maar zo behandeld wordt, komt er mogelijk wel als potentiële terrorist weer uit. Het kan dus heel goed zijn dat de VS het probleem van het terrorisme juist vele malen groter heeft gemaakt.

De lessen die we uit Abu Ghraib en de War on Terror kunnen trekken is dat absolute en fundamentele mensenrechten altijd gewaarborgd en gerespecteerd moeten worden, het *ticking bomb scenario* ten spijt. Dat is de enige manier waarop we democratie en mensenrechten daadwerkelijk kunnen waarborgen. Het afdoen aan deze absolute waarden, zetten de deur op een gevaarlijke kier en leiden zoals de foto's uit Abu Ghraib zonder meer aantonen, gemakkelijk tot escalatie waarbij uitzonderlijke maatregelen ongewild, maar bijna onvermijdelijk een standard operating procedure worden.

---

³² Charles Graner kreeg met 10 jaar de zwaarste gevangenisstraf.

³³ Zie hierover Karpinsky 2005.

³⁴ Mestrovic 2007.

³⁵ Hersch 2004, 14.

Literatuur

- Dratel, K.J. and J.L. Greenberg (Ed), *The Torture papers: The Road to Abu Ghraib*, Cambridge: University Press, 2005.
- Goldsmith, J., *The terror presidency - law and judgement inside the Bush administration*, New York: W.W. Norton & Company, 2007.
- Gourevitch, Ph. and E. Morris, *Standard operating procedure*, New York: Penguin Press, 2008.
- Hersh, S., *Chain of command – the road from 9/11 to Abu Ghraib*, London: Penguin Books, 2004.
- Human Rights Watch, *The road to Abu Ghraib*, Human Rights Watch, 2004.
- Karpinski, J. with S. Strasser, *One woman's army – the commanding General of Abu Ghraib tells her story*, New York: Miramax books, 2005.
- Kramer, R.C. and R.J. Michalowski, *Toward an Integrated Theory of State-Corporate Crime*, Paper gepresenteerd op ene congres van de American Society of Criminology, Baltimore, MD, November 1990.
- Levinson, S. (Ed.), *Torture – a collection*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- McKelvey, T. (ed.), *One of the guys – women as aggressors and torturers*, Emeryville: Seal Press, 2007.
- Mestrovic S.G., *The trials of Abu Ghraib – an expert witness account of shame and honor*, Boulder: Paradigm Publishers, 2007.
- Physicians for Human Rights, *Break them down – systematic use of psychological torture by US forces*, Physicians for Human Rights, 2005.
- Physicians for Human Rights, *Leave no marks: enhanced interrogation techniques and the risk of criminality*, Physicians of Human rights, 2007.
- Physicians for Human Rights, *Broken law, broken lives – medical evidence of torture by US personnel and its impact*, Physicians for Human Rights, 2008.
- Saar, E. and V. Novak, *Inside the wire: a military intelligence soldier's eyewitness account of life at Guantanamo*, New York: The Penguin Press, 2005.
- Sands, P., *Torture Team – Rumsfeld's memo and the betrayal of American values*, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Smeulers, A. & S. van Niekerk, Abu Ghraib and the War on Terror – a case against Donald Rumsfeld? *Crime, Law and Social Change* 2009, 51, 327-349.
- Suskind, R., *The one percent doctrine – deep inside America's pursuit of its enemies since 9/11*, New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2006.
- Zimbardo, Ph., *The Lucifer effect – understanding how good people turn evil*, New York: Random House Trade paperbacks, 2007.